

Om eugenikbegrebet i Skandinavien i det 20. århundrede

Professor Lene Koch

Københavns Universitet, Institut for Folkesundhedsvidenskab

The history of science as recounted in most textbooks gives little idea of the contested futures that once shaped the development of what is considered to be "the scientific canon" of today. [1]

Med dette citat lægges der op til en problematisering af det, der ofte kaldes *whig*-historieskrivning, dvs. den forestilling, at videnskabelige og teknologiske indsigter følger en uundgåelig bane hen imod de sande og rigtige løsninger. *Whig*-opfattelsen er karakteristisk for det vi i nutiden opfatter som en selvindlysende forståelse af videnskabens udvikling. Men vender vi perspektivet om og ser på nutiden ud fra fortidens perspektiv, dvs. fra et tidspunkt hvor fremtiden (vores nutid) endnu ikke havde indfundet sig, kan tingene se ganske anderledes ud. Her vil man ofte kunne iagttage en mangfoldighed af mulige fremtider, hvoraf naturligvis kun en ender med at blive realiseret. Det er denne mangfoldighed, der i citatet benævnes »omstridte fremtider«. Med dette begreb peges der i citatet på, at der til enhver tid foregår en kamp mellem forskellige aktører om at bestemme den endnu uafgjorte fremtid. Tilsvarende kan man tale om, at der i historiefortolkningen foregår en kamp om, hvilken betydning historiske begivenheder og begreber skal tillægges – vi kunne tale om den »omstridte fortid«.

Begrebshistorie

Den tyske historiker *Reinbart Koselleck* (født 1923) har beskæftiget sig indgående med forholdet mellem fortid, nutid og fremtid. *Koselleck* er bedst kendt for sit arbejde med historiens grundbegreber, *Geschichtliche Grundbegriffe*, et omfattende og ambitiøst flerbindsværk, der dækker Tysklands historie i

Neuzeit, dvs. perioden efter den franske revolution, der af *Koselleck* og hans kolleger anses for at være »moderne« [2]. Begrebshistorien bygger på en metodisk tilgang til historieskrivningen og tager udgangspunkt i, at basale politiske og sociale begreber som klasse, republik, revolution og magt i sig selv rummer en form for historicitet. De er ikke fikserede eller definerede en gang for alle, men deres betydning skifter over tid. Sådanne begrebers skiftende betydningsindhold er et resultat af so-

ciale kampe i historiens løb, hvor skiftende opfattelser kæmper om at fastlægge begrebernes betydning.

Den sproglige kamp om magten

Et hovedtræk i begrebshistorien er interessen for den sproglige analyse af begreberne. Den »omstridte fremtid« giver sig helt konkret udtryk i en sproglig kamp om magten til at tilskrive begreber betydning. Begreberne tjener ikke blot til at definere bestemte forhold, men rækker ind i fremtiden, og samfundsmæssige positioner, der skal erobres, må først formuleres sprogligt, hævder *Koselleck*. Begreber ændrer sig imidlertid langsommere end de samfundsmæssige begivenheder, de omhandler, og begreberne kan derfor ses som et lager af sprogligt formet erfaring, der rummer muligheder for fremtidige begivenheder. Dette sproglige lager findes blandt andet bevaret i en kulturs opslagsværker, og det er denne kildetype, jeg i det følgende vil benytte.

Et nyt fremtidsbegreb

Koselleck pegede på, at fremtidsbegrebet selv ændrede sig radikalt ved overgangen til »det moderne«. Hvor fremtiden før var nært forbundet med fortiden – som forventninger til erfaringer – skilles forventningernes og erfaringernes veje med modernitetens indtræden. Hvor forestillinger om fremtiden før havde profetiernes karakter, blev begrebet fremskridt første gang anvendt i slutningen af det 18. århundrede. Mens tradition og religiøse forestillinger før satte en grænse for de menneskelige fremtidsforventninger, var spændingen mellem forventning og erfaring kun lille. Modernitetens fremskridtsbegreb vedrørte en fremtid, der var åben for menneskenes indflydelse og forandring – og for fremskridt, der rettede sig mod en aktiv forandring af verden – efter menneskenes egne ønsker [3]. Vi går således fra en – måske banal – komparativ iagttagelse af, at begreber har forskellig betydning gennem tiden, til en indsigt i, at der på et givet tidspunkt – synkront – udspiller sig en kamp om, hvordan begreber skal defineres, frem til en diakron forståelse af denne kamp som noget, der udspiller sig på et (fortidigt) tidspunkt, og som sætter et givet resultat for en fremtid, hvor nye kampe så kan opstå.

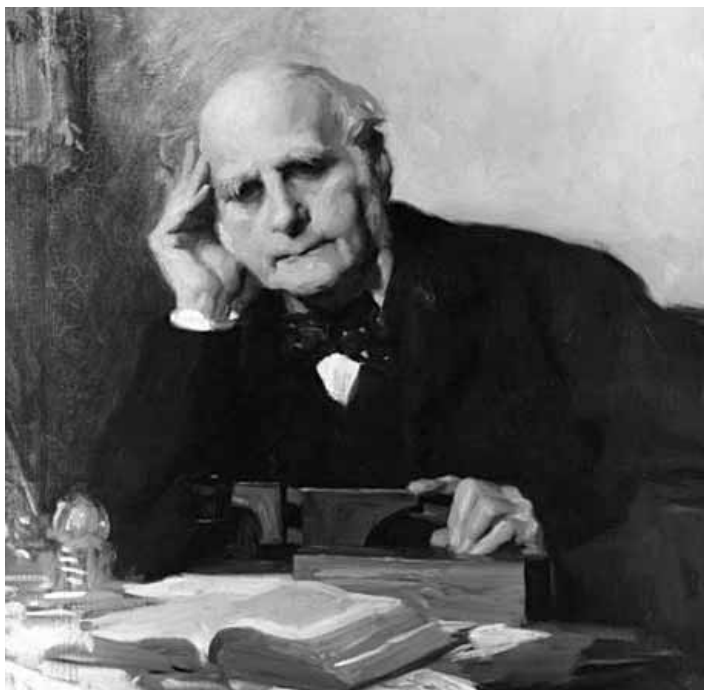
Eugenikbegrebet

Denne betydningsskabende proces er begrebet om eugenik egnet til at illustrere. Eugenikbegreb er et moderne begreb, fordi det ved det 20. århundredes begyndelse rettede sig imod forandring af en del af det menneskelige samfund, der ikke tidligere havde kunnet tænkes som genstand for for-

VIDENSKAB OG PRAKSIS | STATUSARTIKEL

Sir Francis Galton (1822-1911).

bedring, nemlig menneskets egne biologiske egenskaber. Begrebet betegnede store forventninger til en lykkelig og lys fremtid for de skandinaviske samfund, mens det i dag nærmest repræsenterer et truende skrækscenarie associeret med en ond og umoralsk fortid. Det er med andre ord dæmoniseret [4]. En gennemgang af eugenikbegrebets historie som den udspiller sig i skandinaviske autoritative værker i det 20. årh. kan illustrere denne betydningsændring og vise eugenikken som begreb for en omstridt fortid – og dertil en fortid, der til stadighed ændrer indhold – og dermed kan styrke eller svække konkrete nutidige ønsker for fremtiden.

Store forventinger

Man kan næppe overvurdere omfanget af de forventninger, der var knyttet til eugenikken i de skandinaviske lande i begyndelsen af det 20. århundrede [5, 6]. Store forventninger om muligheden for ved hjælp af eugenikkens at løse vigtige sociale problemer udgjorde en vigtig del af den proeugeniske retorik, der florerede blandt datidens politikere og videnskabsmænd. Disse forestillinger udgjorde datidens »videnskabelige kanon« og må anerkendes som sådan, uanset at de strider mod det, der i dag på »bjerget« anses for at være videnskabeligt. Set i retrospektiv blev løfterne ikke opfyldt. Men historisk set er eugenikken et interessant eksempel på videnskabelig *hype*, fordi det i dette tilfælde er muligt at følge forventningernes spor og undersøge dem i retrospektiv – efter at eugenikken er kommet i miskredit og ikke længere er videnskabeligt anerkendt.

Galton og det tidlige eugenikbegreb

I de fleste historiske fremstillinger defineres eugenik med henvisning til den engelske gentleman og statistiker *Francis Galton*. I 1883 søgte han et *brief word to express the science of improving stock ... which takes cognisance of all influences that tend in however remote a degree to give to the more suitable races or strains of blood a better chance of prevailing speedily over the less suitable* ... Galton besluttede sig for begrebet eugenik [7], og hans definition var i de følgende hundrede år uomgængelig for ethvert efterfølgende forsøg på at fastlægge begrebets betydning.

Den svenske Nordisk Familiebok fra 1915 oplyser således, at »rashygien« har til »uppgift att samla sådana rön, som peka på en utveckling i gynnsam riktning för kommande släktled«,

og fremhæver, at det er en »ofrånkomlig sanning att ett folkmaterial af god rasbeskaffenhet är en stor rikedom«. I Salmonsens Konversationsleksikon fra 1918 defineres eugenik ikke blot som videnskab, men også om de praktiske bestræbelser for at forbedre eller modvirke tilbagegang i befolkningens kvalitet. Her skelnes der ikke mellem begreberne eugenik og racehygiejne, de er – i hvert fald når det drejer sig om den praktiske side af sagen – synonyme. Her henvises til både engelske, tyske (senere nazistiske) og amerikanske eugenikere, det er dem, man må studere for at kende datidens videnskabelige diskussion om emnet. Hvad angår eugenikkens opgaver i fremtiden var forhåbningerne lyse, hvis man holder sig på videnskabens grund. Den negative eugenik (f.eks. sterilisation) havde en fremtid for sig – dens opgave var at hindre personer, der havde uheldigt anlægspræg, i at få børn. Og i det norske Aschehough fra 1921 mener man, at den negative eugenik (primært sterilisation) stemmer overens med både »fornuftens og menneskekjerlighedens krav [således] at det neppe kan betviles at den har fremtiden for sig«. Den er et »gavnligt regulativ overfor de humanitære bestræbelser på at bedre livsutsigterne for ,samfundets stedbarn«.

Eugenikbegrebet i 1930'erne

Springer vi frem til 1930'erne, hvor eugenikken har været praktiseret i de skandinaviske lande såvel som i Tyskland, sættes der stadig lighedstegn mellem racehygiejne og eugenik. Dog er forventningerne hist og her dæmpede. Det gælder i det norske Arbeidernes Leksikon fra 1936, hvori man indtager en kritisk holdning til den uvidenskabelige brug af eugenik »der lett lar sig utnytte i reaktionært øjemed«, f.eks.

VIDENSKAB OG PRAKSIS | STATUSARTIKEL

ved »overvurdering af den såkaldte «nordiske rases» egenskaber«. Den kritiske linje optræder dog kun sporadisk i de følgende ti år – og især i Norge – og efterkrigstidens opslagsværker er præget af fortsat tillid til eugenikkens fremtidige resultater. Således forklarer man f.eks. i Svensk Uppslagsbok fra 1952 efter en opregning af de åndssvages kvantitative omfang, at man gennem en effektiv steriliseringspolitik har »møjligheter at betydeligt minske deras antal i kommende generationer«. Her udtrykkes fuld tillid til den medicinske arvelighedsforsknings store erfaringsmateriale. Erfaring og forventning følges endnu ad. Til gengæld foregår der en indsnævring af begrebet til primært at være af medicinsk karakter. Således i danske *Poul Bonneviens* autoriserede lærebog i hygiejne fra 1965, hvor »arveygiejne« defineres som en foranstaltning, der »gennem ægteskabsvejledning, antikonception og sterilisation direkte ad eugenisk vej på basis af den medicinske genetiske forskning (kan) begrænse den patologiske arvemasses videreførsel«. Her placeres begrebet entydigt i en medicinsk diskurs, hvor det tidligere omfattede en bredere vifte af sociale, økonomiske og medicinske forhold. Som tidligere understreges betydningen af eugenikkens videnskabelige grundlag. Den reflekterede kritiske distance til begrebet, som er så karakteristisk for nutiden, var endnu ikke indtrådt i 1960.

Nutidens eugenikbegreb

Hvor den racehygiejniske sterilisationslovgivning blev afskaffet i Tyskland efter nazismens fald i 1945, fortsatte den eugeniske virksomhed i de skandinaviske lande til langt op i 1970'erne. Dermed skete der en gradvis adskillelse af begreberne racehygiejne og eugenik, der præges af en ny normativitet. Racehygiejne blev et negativt ladet begreb, der nu knyttes entydigt til nazismen og jødeudryddelserne, mens eugenik optræder som en velovervejede og sober form for medicinsk arveygiejne, der finder sted i overensstemmelse med demokratiske principper. Racehygiejne defineres bl.a. i danske Lademans leksikon fra 1978 som en »misvisende betegnelse for arveygiejne«. Og mens fosterdiagnostikken træder sine barnesko, understreges det i danske Lademans lægeleksikon fra 1980, at »i demokratiske samfund« kan der kun være tale om at gennemføre negative eugeniske foranstaltninger, »som forebygger fødsel af individer, der vil blive belastet med

svære arvelige lidelser eller misdannelse«. Fra 1990'erne slog en ny opfattelse igennem stimuleret af genomkortlægningens genoplivning af rædslen for en ny eugenik. »I dag taler man hellere om medicinsk-genetisk rådgivning, når man diskuterer årtfellige egenskaber ... (eller) fosterdiagnos ... En etisk diskussion är derfor en förutsättning för att [metoderne] inte leder till ,arvshygieniska' övertramp«, skrives det i svenske Bra Böckers Leksikon fra 1993. Og i Norsk Krigsleksikon fra 1995 fortsættes dæmoniseringen af den eugeniske fortid, og det oplyses, at »rasehygiejniske ideer var udbredt også i demokratiske kretser i Norge«. Racehygiejne og eugenik er atter synonyme, ligesom den nazistiske og den »demokratiske« praksis nu tilskrives fælles rødder. Forvandlingen fra lys fremtid til truende skræksscenario er fuldendt. Den virkeliggjorte eugenik eller racehygiejne i de skandinaviske lande udgør en alvorsfuld erfaring, mens nutidens og fremtidens anvendelse af den moderne genteknologi nu – frigjort fra begreber om både racehygiejne og eugenik – kan fremstå som en legitim praksis.

Korrespondance: *Lene Koch*, Institut for Folkesundhedsvidenskab, Københavns Universitet, DK-1014 København K. E-mail: koch@pubhealth.ku.dk

Litteratur

1. Brown N, Rappert B, Webster A, red. Contested futures. A sociology of prospective techno-science. Aldershot: Ashgate, 2000:5.
2. Brunner O, Conze W, Koselleck R, red. Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland. Stuttgart: Klett, 1979.
3. Koselleck R. Futures past. On the semantics of historical time. Cambridge: The MIT Press, 2000.
4. Koch L. The meaning of eugenics. Science in Context 2004;3:1-17.
5. Koch L. Racehygiejne i Danmark. København: Gyldendal, 1996.
6. Koch L. Tvangssterilisering i Danmark. København: Gyldendal, 2000.
7. Galton F. Inquiries into human faculty and its development. London: Macmillan and Co, 1883:24.

Ugeskrift for Læger (... som det kunne have set ud)

Kvinder, mænd og alle de andre

Den var lavest for de 80+-årige kvinder (61%) og lå for de øvrige køn/aldersgrupper på 67-78%.

Da menneskeheden uddøde ...

Alle kvinder var gravide med et hanligt foster.

Nedlæg dog arbejdet!

Trafikulykker er en tragisk del af lægers arbejde ...

Så er de ekspederet

Med indførelse af total mesorektal excision som standardmetode for behandling af rektalcancer er der, trods mere radikal og ekstensiv kirurgi, påvist en betydelig reduktion af patienter med permanent blæredysfunktion.

Sprogbehandlerne